

Беляневич О.А.

*доктор юридичних наук,
професор, завідувач відділу
правового забезпечення
ринкової економіки НДІ
приватного права і
підприємництва імені
акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН
України*

Belianevych O.A.

*Doctor of Law, Professor,
Head of department of legal
support for market economy,
Institute of Private Law and
Entrepreneurship named after
academician F. G. Burchak,
National Academy of Sciences
of Ukraine*

ПРО СПОСОБИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

УДК 347.721

Питання способів захисту корпоративних прав є одним із ключових для теорії корпоративного права та практики застосування законодавства про господарські товариства, оскільки надійний правовий механізм охорони та захисту корпоративних прав, гарантуючи впевненість інвесторів, зміцнює корпоративний сектор економіки та є показником вектору розвитку економічної та правової дійсності країни [1, с. 407]. У цій статті проблема способів захисту корпоративних прав буде розглянута на прикладі акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю як найбільш розповсюджених в Україні організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності.

Цивільно-правовим захистом є система активних заходів, спрямованих на усунення порушень цивільного права чи охоронюваного законом інтересу, відновлення порушеного права та забезпечення виконання порушником свого юридичного обов'язку, які (заходи) застосовуються уповноваженими державними чи іншими органами. У найширшому сенсі під способом захисту розуміється концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату [2, с. 494].

У теорії корпоративного права запропоновано визначення способів захисту прав учасників товариства як сукупності можливих та допустимих заходів щодо поновлення порушеного права, припинення та попередження його порушення [3, с. 318]. За іншим визначенням цивільно-правовими способами захисту корпоративних прав є система встанов-

лених законом, локальним актом або договором дій учасників корпорації чи самої корпорації та/або юрисдикційних органів, за допомогою яких відбувається припинення порушень, а також відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного суб'єктивного корпоративного права та/або компенсація завданої таким порушенням шкоди [4, с. 3]. Загалом ці визначення можна прийняти як робочі, хоча і з певними застереженнями. Дії учасників корпорації чи самої корпорації не можуть розглядатися як спосіб захисту, оскільки, на відміну від самозахисту, коли особа реалізує належне їй суб'єктивне право «власними зусиллями» без звернення до публічної влади в межах ст. 19 Цивільного кодексу (далі – ЦК), захист суб'єктивного права та інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, здійснюється у юрисдикційній формі (у судовому порядку, адміністративному порядку, нотаріусом), до якої із певними застереженнями можна віднести і альтернативні способи вирішення спорів (третейські суди, медіація).

Загальні норми про способи захисту цивільних прав та інтересів, у тому числі учасників корпоративних відносин, викладені в ч. 2 ст. 16 ЦК, ч. 2 ст. 20 ГК (далі – ГК). І в Цивільному, і в Господарському кодексах перелік способів захисту порушених прав та інтересів є невичерпним. Спеціальні способи захисту корпоративних прав визначаються законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства». Можливість застосування іншого, ніж встановлений законом, способу захисту, впливає із норми ч. 3 ст. 16 ЦК (суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором), частиною ж другою ст. 20 ГК вона (можливість) виключається (права та законні інтереси суб'єктів господарювання захищаються як зазначеними в цій статті, так і іншими способами, передбаченими *законом*).

Об'єктом захисту виступають права учасника товариства (корпоративні права). Загальними для учасника будь-якого господарського товариства відповідно до ст. 10 Закону «Про господарські товариства» є права: а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом; б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди); в) вийти в установленому порядку з товариства; г) одержувати інформацію про діяльність товариства; д) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 167 ГК корпоративними є права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організа-

ції, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Отже, оскільки в ст. 167 ГК зміст корпоративних прав законодавцем визначений невичерпно, корпоративні права можна поділити на основні (притаманні учаснику будь-якої господарської організації), спеціальні (пов'язані із певною організаційно-правовою формою або виключним видом діяльності суб'єкта господарювання) та локальні (передбачені установчими документами) [4, с. 262].

Зазначеним правам мають кореспондувати й адекватні способи захисту, при цьому для розробки теоретичних засад захисту корпоративних прав слід враховувати й те, що поняття корпоративних прав нерозривно пов'язане із невіддільними від них корпоративними обов'язками, і що ці поняття є неподільними. Відповідно, корпоративне право як комплексне за змістом визначається через сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа (засновник, учасник) щодо конкретної юридичної особи [4, с. 259 – 262]. З іншого боку, корпоративні права та обов'язки утворюють зміст корпоративних правовідносин, які характеризуються нерозривним поєднанням майнових та організаційних елементів, що також має зумовлювати вибір того чи іншого способу захисту корпоративного права.

Науковцями на основі тих чи інших критеріїв розроблено різні класифікації способів захисту корпоративних прав, зокрема способів захисту прав акціонерів. Найбільш універсальною можна вважати побудовану за критерієм правового результату, що досягається застосуванням того чи іншого способу захисту, класифікацію, у якій способи захисту корпоративних прав поділяються на: а) способи, використання яких підтверджує або посвідчує право, змінює чи припиняє правовідношення (визнання права на частку (акції), переведення прав та обов'язків покупця акцій (частки, паю) тощо); б) способи, використання яких попереджує чи припиняє порушення права (визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів (учасників, членів), виконавчого органу (наглядової ради) та інші); в) способи застосування яких відновлює порушене право чи компенсує втрати, завдані у зв'язку з порушенням права (усунення наслідків недійсних правочинів, відшкодування збитків, завданих товариству його посадовою особою та інші) [5, с. 11].

Відкритим залишається питання про можливість захисту корпоративних прав у не передбачений законом спосіб. Якщо корпоративні права, як було зазначено вище, можуть бути основними, спеціальними та

локальними, то чи можуть бути і способи захисту основними, спеціальними та локальними?

Слід сказати, що позиція Верховного Суду України (далі – ВСУ) щодо способів захисту корпоративних прав є сформованою та усталеною. Так, у п. 10 постанови Пленуму ВСУ від 24.10.2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» зазначено, що судам при вирішенні корпоративних спорів необхідно звернути увагу на неможливість застосування таких способів захисту прав та законних інтересів осіб, *які не передбачені чинним законодавством*, зокрема статтею 16 ЦК та статтею 20 ГК, та які не впливають із положень законодавства; господарський суд встановивши, що предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав, повинен відмовити в позові.

Водночас, у літературі з корпоративного права висловлюється думка про те, що спеціальні способи захисту прав учасників господарського товариства можуть бути передбачені *внутрішніми документами* товариства [2, с. 319], хоч і визнається те, що їх самостійність та специфіка відносні, оскільки всі вони так чи інакше базуються на загальних способах захисту цивільних прав [3, с. 243]. Стаття 82 ГК, ст. ст. 143, 151, 154 ЦК, а також ст. 4 Закону «Про господарські товариства» визначають установчим документом акціонерних товариств, товариств з обмеженою та з додатковою відповідальністю виключно статут товариства. Договір про заснування товариства з обмеженою відповідальністю не є установчим документом (ч. 2 ст. 142 ЦК).

З набранням чинності ЦК (статті 142, 153) договір про створення (заснування) АТ, ТОВ та ТДВ не регулює відносини між учасниками (акціонерами) товариства при здійсненні його діяльності і припиняє свою дію після досягнення мети – створення та державної реєстрації товариства (п. 15 постанови Пленуму ВСУ від 24.10.2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів»). З огляду на це можна припустити, що під внутрішніми документами товариства, у яких може бути встановлений спеціальний спосіб захисту корпоративних прав учасників товариства, слід розуміти саме статут товариства. Принагідно можна згадати позицію Конституційного Суду України у справі про права акціонерів ЗАТ від 11.05.2005 р. № 4-рп/2005 про те, що «оскільки установчий договір є видом цивільного договору, то він тягне за собою виконання зобов'язань для кола осіб, що його підписали. І порушення (недотримання) цих зобов'язань дає підстави для договірної відповідальності» (п. 4.2. мотивувальної частини рішення). Отже, можна сформулювати питання так: чи підлягає застосуванню судом передбачений в установчому дого-

ворі спеціальний спосіб захисту корпоративного права учасника товариства? Можна поставити його й ширше: як має застосовуватися норма ч. 3 ст. 16 ЦК у тих випадках, коли в установчому договорі сторони узгодили спеціальний спосіб захисту їхніх корпоративних прав, чи може договірна саморегуляція корпоративних відносин у цій частині доповнювати закон?

Автору цієї статті не вдалося знайти в працях з корпоративного права прикладів таких способів захисту, які б встановлювалися саме внутрішніми документами товариства. Разом з тим, судовій практиці відомі випадки, коли суд застосовував такий спосіб захисту права позивача (учасника товариства), що встановлювався саме установчим договором. Так, постановою Київського апеляційного господарського суду від 25.09.2014 р. у справі № 5011-62/8101-2012 було задоволено позовні вимоги ПАТ «Авіакомпанія «Міжнародні Авіалінії України» про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу частки Swissport International Ltd. у статутному капіталі ТОВ «Свіспорт Україна» на визначених позивачем умовах (умови було викладено в резолютивній частині цієї постанови). Правовими наслідками укладення в судовому договорі купівлі-продажу всієї частки (70,6%), яка належала Swissport International Ltd в ТОВ «Свіспорт Україна», стало, по суті, позбавлення компанії Swissport International Ltd корпоративних прав у вигляді права на частку частки в ТОВ «Свіспорт Україна», що за своїми правовими наслідками фактично тотожне виключенню судом учасника з товариства. Втім, Законом «Про господарські товариства» не встановлено такого способу захисту прав учасника товариства з обмеженою відповідальністю як примусове (в судовому порядку) відчуження (купівля-продаж) належної учаснику частки. Більш того, нормами ч. 1 ст. 147 ЦК, ч. 1 ст. 53 Закону «Про господарські товариства» імперативно встановлено саме право учасника товариства з обмеженою відповідальністю продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства; учасники ж товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) (ч. 3 ст. 53 Закону). Ця гарантія корпоративних прав учасника, на наш погляд, не може бути змінена установчим документом ТОВ, яким є лише статут.

Відповідно до пункту «в» ч. 1 ст. 59 Закону «Про господарські товариства» до компетенції загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить виключення учасника з товариства. Як випливає із змісту ст. 64 цього Закону, виключення є заходом відповідальності учасника, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню

цілей товариства. Судова практика послідовна в тому, що виключення учасника з ТОВ чи відповідно до ст. 59 Закону про господарські товариства належить до компетенції зборів ТОВ (ТДВ), а не суду (п. 29 постанови Пленуму ВСУ від 24.10.2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів»). Суд лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним. Вітчизняними науковцями обґрунтовано пропозиції про доцільність запровадження судового порядку виключення учасника з ТОВ за наявності клопотання про це не менше як 10 % учасників [7, с. 391], виключення недобросовісного учасника з таких підстав, як несплата вкладу у встановлений строк, перешкоджання діями чи бездіяльністю діяльності товариства, її істотне ускладнення або завдання товариству значної шкоди, участь в іншому конкуруючому господарському товаристві або управлінні справами останнього [8, с. 185]. Втім, до внесення відповідних змін до законодавства такий спосіб захисту застосувати неможливо.

Нормами ч. 2 ст. 16 ЦК на відміну від норм ч. 2 ст. 20 ГК не передбачено такого способу захисту, як установа правовідношення, що логічно пов'язане із проголошеним в ЦК принципом свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 627 ЦК). Якщо проаналізувати наведене вище рішення з точки зору правильності застосування норми ч. 2 ст. 20 ГК, так само дійдемо висновку про неправильне застосування норм ГК. Відповідно до ч. 1 ст. 187 ГК спори, що виникають при укладанні господарських договорів за державним замовленням, або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом. Примусове (в судовому порядку) укладення договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі ТОВ з іншим учасником суперечить нормам ст. 187 ГК, оскільки такого обов'язку відповідно до закону не встановлює.

У літературі обґрунтовано звертається увага на те, що при судовому захисті корпоративних прав суд, по-перше, зобов'язаний встановити наявність у позивача суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, з метою захисту якого подано позов до товариства; по-друге, наявність або відсутність факту їх порушення чи оспорювання господарським товариством; по-третє, спосіб порушення прав учасника [1, с. 410 – 411]. Додамо, що обраний спосіб захисту повинен відповідати характеру правопорушення, а його застосування має відповідати цілям судочинства. Слід погодитися і з тим, що застосування тих чи інших способів захисту корпоративних прав залежить від виду корпорації, у рамках якої

вони виникають. Так, якщо такий спосіб захисту, як виключення учасника з товариства може мати місце в ТОВ та ТДВ, то відносно акціонерів він є недопустимим [1, с. 416]. Якщо продовжити цей логічний ряд, то такий спосіб захисту міноритарного акціонера, як вимога викупу акцій, тобто реалізація його права на незгоду відповідно до ст. 68 Закону «Про акціонерні товариства», не може бути застосована за аналогією до захисту корпоративних прав учасників інших товариств (у вигляді вимоги про примусовий викуп частки учасника ТОВ). Критеріями вибору оптимального способу захисту суб'єктивного корпоративного права можуть також слугувати вид конфліктної ситуації, що є підставою для застосування способів захисту та ступінь участі особи в корпорації [5, с. 3].

Підсумовуючи, можна сказати, що застосування того чи іншого способу захисту корпоративного права має бути об'єктивно виправданим та обґрунтованим. Це означає, що:

- застосування судом способу захисту, обраного позивачем, повинно реально відновлювати його наявне суб'єктивне право, яке порушене, оспорюється або не визнається;
- обраний спосіб захисту повинен відповідати характеру правопорушення;
- застосування обраного способу захисту має відповідати цілям судочинства;
- застосування обраного способу захисту не повинно суперечити принципу верховенства права.

В основу моделі захисту суб'єктивних прав учасників корпоративних правовідносин, яка б забезпечувала її має бути покладено ідею про те, як зазначає І. В. Спасибо-Фатееєва, що регулювання й охорона покликані не допустити правопорушення, тобто не доводити до стадії захисту. У цивільному і корпоративному праві варто поступово перейти до такої моделі регулювання, завдяки якій стало б можливим *запобігання* правопорушенням [1, с. 409 – 450]. У правовому механізмі охорони корпоративних прав ключове місце належить насамперед імперативним нормам корпоративного законодавства. Тому одним із публічно-правових елементів регулювання корпоративних відносин могла б бути, на наш погляд, норма про те, що суд захищає право або інтерес учасника акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю у спосіб, що встановлений законом. Якщо статутом товариства або засновницьким договором повного та командитного товариства встановлені інші способи захисту прав учасників товариства, то вони можуть бути застосовані лише тоді, коли вони не суперечать закону.

1. I.V.Spasibo-Fateeva, M.N. Sibilev, V.L.Yarozkiy i dr.; pod obshch.red. I.V. Spasibo-Fateevoi (2014) *Har'kovskaya cyvilisticheskaya shkola: zashchita sub'ektivnykh prav i interesov: monographiya. [Harkiv Civilistic School: The Subjective Right and Interests Defence: Monography]* Har'kov: Pravo [in Ukrainian].
2. Romovs'ka Z. (2005) *Ukrains'ke cyvilne pravo: Zagal'na chastyna. Akademichnyi kurs. Pidruchnyk. [Ukrainian Civil Law: General Part. Academic Course. Handbook]. - K.: Atika [in Ukrainian].*
3. V.V. Luts', V.A.Vasylieva, O.R. Kibenko, I.V. Spasibo-Fateeva (ta insh.); za zag. red. V.V.Lucya.(2010). *Korporatyvne Pravo Ukrainy: pidruchnyk/ [Corporate Law of Ukraine; HandBook]. - K.:Yurinkom-Inter [in Ukrainian].*
4. Kravchuk, V. (2005) *Korporatyvne pravo. Naukovo-praktychnyi komentar zakonodavstva ta praktyky [Corporate law. Scientific and Practical Commentary of Law and Practice]. - Kyiv: Istyna [in Ukrainian].*
5. Slipenchuk N. (2014) *Cyvilno-pravovi sposoby zahystu korporatyvnykh prav. Avtoreferat dissertazii na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata yurydychnykh nauk za specialnistyu 12.00.03 [Civil-legal Ways to Protect Corporate Rights].- Kyiv [in Ukrainian].*
6. V.V.Luts' (2007) *Zdiysnennya ta zahyst korporatyvnykh prav v Ukraini (cyvilno-pravovi aspekty): monographiya: Pidruchnyky ta posibnyky, [Corporate Rights Realization and Remedies in Ukraine (Civil-Law Aspects)] - Ternopil [in Ukrainian].*
7. Lukach I.V. (2015) *Teoretychni problemy reguluvannya korporatyvnykh vidnosyn v Ukraini: monographiya. [The Teoretical Problems of Corporate Relations Regulations in Ukraine: monography.] K.: Vydavnytvo Lira-K [in Ukrainian].*
8. Slipenchuk N.A.(2015) *Vykluchennya uchasnyka z tovarystva v sudovomu poryadku: yevropeyskiy dosvid. - Pravo i suspilstvo. - Vyp.1 - [The Member Expulsion From the Company in Judicial Proceeding: European Experience]. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].*

Беляневич О. А. Про способи захисту корпоративних прав

У статті досліджено проблему способів захисту корпоративних прав, яка є однією з ключових для теорії корпоративного права та практики застосування законодавства про господарські товариства. Загальні способи захисту корпоративних прав визначені в Цивільному та Господарському кодексах України, спеціальні – в законах України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства». Правозастосовна практика господарських судів ґрунтується на неможливості застосування таких способів захисту прав та законних інтересів осіб, які не передбачені чинним законодавством, зокрема статтею 16 Цивіль-

ного кодексу та статтею 20 ГК, та які не впливають із положень законодавства. Водночас в теорії корпоративного права висловлюється думка про те, що спеціальні способи захисту прав учасників господарського товариства можуть бути передбачені внутрішніми документами товариства (локальними актами або договорами учасників). Обґрунтовується, що в правовому механізмі охорони корпоративних прав ключове місце належить імперативним нормам корпоративного законодавства. Одним з публічно-правових елементів регулювання корпоративних відносин могла б бути норма про те, що суд захищає право або інтерес учасника акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю у спосіб, що встановлений законом. Якщо статутом товариства або засновницьким договором повного та командитного товариства встановлені інші способи захисту прав учасників товариства, то вони можуть бути застосовані лише, якщо не суперечать закону.

Ключові слова: корпоративні права, корпоративні відносини, способи захисту прав

Беляневич А.А. О способах защиты корпоративных прав

В статье исследована проблема способов защиты корпоративных прав, которая является одной из ключевых для теории корпоративного права и практики применения законодательства о хозяйственных обществах. Общие способы защиты корпоративных прав определены в Гражданском и Хозяйственном кодексах Украины, специальные - в законах Украины «О хозяйственных обществах» и «Об акционерных обществах». Правоприменительная практика хозяйственных судов основывается на невозможности применения таких способов защиты прав и законных интересов лиц, которые не предусмотрены действующим законодательством, в частности статьей 16 Гражданского кодекса и статьей 20 ГК, и которые не вытекают из положений законодательства. В то же время в теории корпоративного права высказывается мнение о том, что специальные способы защиты прав участников хозяйственного общества могут быть предусмотрены внутренними документами общества (локальными актами или договорами участников). Обосновывается, что в правовом механизме охраны корпоративных прав ключевое место принадлежит императивным нормам корпоративного законодательства. Одним из публично-правовых элементов регулирования корпоративных отношений могла бы быть норма о том, что суд защищает право или интерес участника акционерного общества, общества с ограниченной ответственностью и общества с дополнительной ответственностью способом, установленным законом. Если уставом общества или учредительным договором полного и командитного общества установлены иные способы защиты прав участников общества, то они могут быть применены только, если не противоречат закону.

Ключевые слова: корпоративные права, корпоративные отношения, способы защиты прав

Belianevych O. On Corporate Rights Remedies

The article examines the problem of corporate rights remedies that is a key issue for both corporate rights theory and corporate law application. General corporate rights remedies are specified in the Civil Code of Ukraine and the Commercial Code of Ukraine, and special remedies are settled in the Law “On Companies” of Ukraine and the Law “On Joint-Stock Companies” of Ukraine. Established practice of law application of commercial courts grounds on the inavailability of application of the rights and legal interests remedies that are not provided by the law in force, including the 16 Article of the Civil Code and the 20 Article of the Commercial Code, and that do not result from legislation provisions. Meanwhile, there exists an opinion in corporate law theory that special remedies for the member of a company may be provided by internal documents of the company (local acts or members’ agreements). It is substantiated that the imperative provisions of the corporate legislation have the key value in the legal mechanics of corporate rights protection. The provision that the court protects the right or interest of the member of joint-stock company, limited liability company and superadded liability company in a legally provided mode could become one of the public-law elements of corporate relations regulation. Whereas a company statute or a constituent agreement of a full partnership and limited partnership provides other remedies for the partnership member, they shall be applied strictly in case if they are not in compliance with the law.

Keywords: corporate rights, corporate relations, remedies